

शिक्षण सिकाइमा गृहकार्यको प्रयोग

रमेशप्रसाद लुइटेल¹

Email: rameshluitel47@gmail.com

सार

प्रस्तुत लेख 'शिक्षण सिकाइमा गृहकार्यको प्रयोग' भन्ने शीर्षकमा गरिएको छ । यसको मुख्य उद्देश्य शिक्षण सिकाइमा गृहकार्य प्रयोगको वर्तमान अवस्था पत्ता लगाइ त्यसको विश्लेषण गर्नु रहेको छ । यो लेख मुख्य गरी गुणात्मक ढाँचामा आधारित भई तयार पारिएको छ । लेख तयार पार्ने क्रममा प्राथमिक र द्वितीय दुबै स्रोतबाट तथ्याङ्क लिइएको छ । तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा मुख्य गरी अन्तर्वार्ता, छलफल, प्रश्नावली, अवलोकन जस्ता विधि अपनाइएको छ भने सुविधाजनक नमुना छनौट पद्धतिका आधारमा सामुदायिक र संस्थागत दुबै प्रकारका विद्यालयहरू छनौट गरिएको छ । उक्त विद्यालयमा गोलाप्रथाबाट शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकको छनौट गरिएको छ । प्राप्त तथ्याङ्कलाई व्याख्या विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्ने प्रयास गरिएको छ । सिकाइ अभ्यासमा निर्भर रहन्छ । एक पटक सिकेको कुरालाई पटक-पटक 'जति बढी अभ्यास गरिन्छ, उति नै सिकाइ दिगो हुन्छ' भन्ने मान्यता छ । यद्यपि, अभ्यास गर्ने अनेक तरिकाहरूको विकास भइसकेको छ । कक्षामा शिक्षकले शिक्षण गरे पश्चात् नै विभिन्न माध्यमबाट अभ्यास गराउने, कक्षाकार्य गराउने, साथीभाइबीच एक आपसमा छलफल गराउने, अन्तरक्रिया गरी सिक्ने, सिर्जनात्मक, रचनात्मक हिसाबले सिक्ने, प्रश्न गर्ने, उत्तर खोज्ने, खोज अनुसन्धानमूलक हिसाबले सिके सिकाइ दिगो र प्रभावकारी हुन्छ । अभ्यासको नाममा बारम्बार सबै विषयमा सबै शिक्षकले गृहकार्य दिने गृहकार्य नगरे विद्यार्थीलाई विभिन्न प्रकारका शारीरिक यातना, मानसिक तनाव मात्र दिए सिकाइ प्रभावकारी नहुने, उल्टै अगाडि सिकेको कुरा बिसँदै गई सिकाइ कमजोर हुन्छ त्यसैले परम्परागत रूपले दिइँदै आएको गृहकार्यलाई कम गर्नु पर्छ भन्ने यो लेखको मुख्य आशय हो ।

मुख्य शब्दावली : कार्यपुस्तक, कक्षाकार्य, विक्षिप्त, भक्तसिकारु

परिचय

औपचारिक शिक्षा अन्तर्गत विद्यार्थीहरूलाई दिनभर शिक्षकहरूले आफूले पढाएका पाठ्यवस्तुको आधारमा विद्यार्थीहरूले उक्त विषयको पाठ्यवस्तु कति जाने, कति बुझे वा बुझेनन् भनी सोही अनुसार घरबाट अर्को दिन गरेर ल्याउन प्रश्नहरू दिनु हुन्छ र उक्त प्रश्नहरूको उत्तर विद्यार्थीले अनिवार्य रूपमा घरबाट गरेर ल्याउनु पर्छ कक्षाअनुसार विषयहरू घटि, बढी हुन्छन् अध्यापन भएका प्रायः सबै जसो विषयमा घरबाट गरेर ल्याउने गरी जुन प्रश्नहरू दिइन्छ त्यसैलाई नै गृहकार्य भन्ने गरिन्छ (पौडेल २०५५) ।

1. लेखक धनकुटा बहुमुखी क्याम्पस धनकुटामा शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विषयको उपप्राध्यापक हुनुहुन्छ ।

शिक्षा लिने दिने काम मानव सभ्यताको सुरुवातबाटै हुँदै आएको पाइन्छ, भने गृहकार्य पनि त्यही समयबाट सुरु भएको पाइन्छ। यद्यपि त्यो समयमा औपचारिक रूपमा शिक्षालयहरू थिएनन्। शिक्षालय स्थापना नहुँदा बालबच्चाहरूले गुरुकहाँ गएर अध्ययन गर्नु पर्थ्यो। गुरुले धार्मिक ग्रन्थका आधारमा विभिन्न धर्म दर्शनानुरूपको शिक्षा अध्ययन गर्न आउने शिष्यलाई सिकाउनु हुन्थ्यो र आज सिकाएका कुरा के-के हुन विद्यार्थीहरू संग लेख्ने कुनै कागज थिएन त्यसैले सिकाएको कुरा ध्यानपूर्वक सुन्नु पर्थ्यो। आज जे सिकाएको छ, सिकिएको छ भोली पल्ट गुरुले सोध्दा हुँदा सुनाउनु पर्थ्यो सुनाउन नसके गुरुले फरक-फरक स्वरूपका शारीरिक याताना पनि दिनु हुन्थ्यो। त्यसपछि विद्यालय प्रणालीको औपचारिक सुरुवात पश्चात् पनि शिक्षकहरूले पढाउनु हुन्थ्यो र पढाएको कुरा जाने नजानेको भोलिपल्ट घरबाट उत्तर लेखेर ल्याउने प्रकारका प्रश्नहरू नै सोध्नुन्थ्यो। कसैले ल्याउँथे, कसैले ल्याउँदैनथे, नल्याउनेलाई शारीरिक यातना दिइन्थ्यो भने ल्याएकालाई पनि सही उत्तर आउने गरी नलेखे यातनाको भागिदार हुनुपर्थ्यो (शर्मा, २०५९)।

सन् १९४० को हाराहारीदेखि शिक्षाविद् तथा मनोवैज्ञानिकहरूले बालबालिकालाई दिइने अत्याधिक गृहकार्यको कारण उनीहरूको घरपरिवारमा घुलमिल हुन नपाएको तथा परिवारबाट सिक्नु पर्ने आवश्यक सिप समेत सिक्नबाट पनि वञ्चित भएको भनेर गृहकार्यका सम्बन्धमा बहस चलाएको पाइन्छ, भने अहिले कतिपय देशहरूले गृहकार्यविहिन शिक्षण पद्धतिलाई शिक्षा नीतिको रूपमा विकास गर्ने कार्यको पनि सुरुवात गरिसकेका छन्। केही देशहरूले भने गृहकार्यलाई घटाउदै कक्षा कार्य, परियोजनाकार्य तथा खोज अनुसन्धान कार्यलाई प्राथमिकता भित्र राखेको पाइन्छ। स्विडेनले सन् १९७९ मा बालबालिकालाई शारीरिक यातना दण्ड दिनबाट बन्देज लगाएको थियो। (शर्मा, २०६१)।

नेपालमा हाल विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ को पृष्ठभूमिमा तयार भएको नयाँ प्राथमिक तहको पाठ्यक्रम (२०७६) मा गृहकार्यलाई घटाउदै जाने रणनीति लिएको देखिन्छ। यसका लागि शैक्षिक सत्र २०७७ देखि लागु भएको कक्षा (१-३) को एकीकृत पाठ्यक्रमले सिकारूलाई थप सिर्जनशील हुन पाठ्यक्रमले पाठ्यपुस्तकको सट्टा कार्य पुस्तकको व्यवस्था गरेको छ। यसले गृहकार्य भन्दा पनि कक्षा कार्यलाई जोड दिँदै गृहकार्य चाहिँ एक दिनमा एउटा विषयको भन्दा बढी दिन नपाइने व्यवस्थालाई यसले प्राथमिकता दिएको पाइन्छ। नेपाली परिवेशमा गृहकार्य नै सिकारूलाई सक्षम बन्न सघाउने निर्विकल्प पद्धति हो भनेर अभ्यस्त भएका शिक्षक तथा अभिभावकहरूले गृहकार्यलाई एकैचोटि हटाउदा सहज रूपमा स्विकार्ने अवस्था भने देखिँदैन यस्तो अवस्थामा क्रमशः गृहकार्यको परम्परागत पद्धतिलाई सुधार गर्दै यसको सट्टा परियोजना कार्य स्वतन्त्र अभिव्यक्ति तथा खोज अनुसन्धान केन्द्रित शिक्षण क्रियाकलापमा जोड दिन आवश्यक देखिन्छ (नेपाल सरकार पा.वि.के.)।

नेपालमा पनि कोभिड १९ का कारण प्रत्यक्ष पठन-पाठन हुन नसकेको अवस्थामा गृहकार्य योजना नै सञ्चालन गरेका शैक्षिक संस्थाहरूले बालबालिकाको स्वतन्त्रता नै हनन् गरेको पनि देखियो जब बालबालिकाले गृहकार्यलाई नै बोझ मान्छन्, यातना ठान्छन् तब सिकारूको समग्र पक्षको विकासमा समेत यसले अवरोध पैदा गर्छ। सिकारूको इच्छा चाहना र रुचि विपरीतका यस्ता गृहकार्यको कार्यबोझले बालबालिका, शिक्षक, विद्यालय र अभिभावकप्रति नै नकारात्मक बन्न पुग्छन्। उपयुक्त सिकाइ वातावरणको अभावमा करकाप एवम् डर र त्रास देखाएर गरिने पठन-पाठन र क्षमताभन्दा बढीको गृहकार्यले अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि प्राप्त गर्न सकिन्न। दवावमूलक गृहकार्यको त्रास र डरले सिकारूमा पढाइप्रति अनिच्छा पैदा हुने गरेको पनि पाइन्छ (कान्तिपुर, २०७८/०८/१२)।

पश्चिमी मुलुकहरू क्यानाडा, फिनल्याण्ड, नर्वे, स्विडेन, डेनमार्क, अमेरिका, जर्मनी, फ्रान्स, बेलायत जस्ता विकसित देशहरूमा त विद्यालयको न्यूनतम मापदण्डमा सिकारूले विद्यालयमा विताउने समय, पढाइ हुने समय,

कक्षा कार्य, मनोरञ्जन तथा अतिरिक्त क्रियाकलापमा सहभागी हुने समय, खाजा खाने समय जस्ता कुराहरू सुनिश्चित गरिएको पाइन्छ (Olweus, १९९१) ।

साना कक्षाहरूमा कुनै प्रकारको गृहकार्यको बोझ दिइँदैन । ती देशहरूमा विद्यालयको भौतिक संरचना, बसाइ व्यवस्थापन, पुस्तकालय, खेलमैदान जस्ता पक्षहरूको पनि वैज्ञानिक मापदण्ड तयार गरी कार्यान्वयन गरिएको छ । एक्काइसौं शताब्दीमा सूचना र सञ्चारको तीव्र विकास हुँदै गयो । सूचना र सञ्चारको प्रयोग गरी घरमा नै सरल, सहज र मनोरञ्जनात्मक हिसाबले सिक्ने पद्धतिको समेत विकास हुँदै गएको छ । आजको विश्वको बदलिँदो सामाजिक परिवेशअनुसार शिक्षण बालमैत्री हुनु पर्ने, लोकतान्त्रिक हुनु पर्ने, बालबालिकाको अभिरुचि तथा भावनाको आधारमा शिक्षण हुनु पर्ने भन्ने कुरा अगाडि आएको छ । विद्यार्थीहरूलाई प्रभावकारी शिक्षणका नाममा अनावश्यक गृहकार्य दिने, गृहकार्य नगरे कडा सजाय पाउछौं भनी डर देखाउने, गृह कार्य नगरेको खण्डमा हप्काउने, छडीले पिट्ने, तर्साउने जस्ता क्रियाकलाप गर्ने चलन छ । तर यस्ता व्यवहारले विद्यार्थीहरूको बाल मस्तिष्कमा कस्तो प्रभाव पर्छ भनेर हेक्का राख्ने प्रचलन छैन । त्यसैले अब गृहकार्यको सट्टामा अर्को दहो विकल्प खोज्नु पर्ने आवश्यकता छ (इधिभगक, १९९१) ।

हालै भारतको केन्द्रीय सरकारको मानव संशाधन मन्त्रालयले कक्षा १ र २ को बालबालिकालाई गृहकार्य दिन नपाइने नियम सार्वजनिक गरेको छ । बालबालिकालाई विद्यालयमा कुनै प्रकारको दण्ड र यातना दिन नपाइने र कक्षा १ र २ का विद्यार्थीलाई ३ के.जि. भन्दा बढी तौलका भोला बोकाउन नपाउने निर्देशन समेत जारी गरेको छ । तर नेपालका अधिकांश सामुदायिक तथा अझ भनी निजी विद्यालयमा यस्ता आवश्यक मापदण्ड पूरा भएको पाइँदैन । यहाँका निजी विद्यालयमा पठन पाठन हुने कक्षा १-५ सम्मका सबै विषय र तिनका अभ्यासपुस्तिकाहरू समेत गरेर जम्मा ६-८ के.जि. तथा कक्षा ६-१० सम्मका हुन्छन् । सबै विषय र तिनका अभ्यास पुस्तिकाहरू समेत गरी ८-१२ के.जि. सम्मका हुन्छन् । त्यत्रो तौल भएको भारी बोकी १५-२० देखि ३० मिनेटसम्म र सो भन्दा टाढा पनि जानु पर्ने बाध्यता रहेको पाइन्छ (पौडेल, २०७६) ।

यद्यपि नेपालमा बालमैत्री विद्यालय सञ्चालनका लागि बालमैत्री विद्यालय राष्ट्रिय प्रारूप २०६७ को पनि व्यवस्था गरिएको छ तर धेरै कम विद्यालय मात्र बालमैत्री मापदण्ड अनुरूपमा सञ्चालित रहेका पाइन्छन् । ठूलो सङ्ख्याका सामुदायिक विद्यालयमा बालबालिकालाई अनुकूल भवन तथा कक्षाकोठा र फर्निचर समेत नभएको अवस्थामा सिकारूले विद्यालयमा सहजता अनुभव गर्न सक्दैनन् (पा.वि.के., २०७७) ।

हाम्रो परिवेशमा एउटा सोचको विकास भइरहेको हुन्छ । शिक्षकले पढाइ सकपछि गृहकार्य दिनै पर्ने अन्यथा अभिभावकले पनि नपढाएको जस्तो महसुस गर्ने, शिक्षकलाई पनि पढाए जस्तो भान नहुने अवस्था छ । विद्यार्थी विद्यालयबाट फर्किने वित्तिकै आज तेरो गृहकार्य के छ ? बसेर गर्नु भन्ने उनीहरूका बाबु आमाबाट प्रश्न आउछ गृहकार्य हुँदा विद्यार्थी पनि पहिले बसेर गृहकार्य नै गर्छन् तर गृहकार्य नभए उनीहरू नपढ्न सक्छन् र भन्छन् आज मेरो गृहकार्य नै छैन । जसले गर्दा अर्कातर्फ उनीहरूको पढ्ने बानी पनि घट्दै जान सक्छ त्यसैले खास समस्या शिक्षकलाई पनि अध्यापनपश्चात् गृहकार्य दिए मात्र अध्यापन भएजस्तो आभास हुने, अभिभावकमा पनि विद्यालयमा पढाइ भए जस्तो आभास हुने र विद्यार्थी पनि गृहकार्य हुँदा घरमा गृहकार्य गरेर बस्ने जस्ता बानीहरू अनुभवहरू छन् जसले गर्दा शिक्षणमा गृहकार्य दिने अवस्था कायमै राख्नु पर्ने बाध्यता समेत छ ।

अध्ययनको सान्दर्भिकता र औचित्य

वर्तमान समयमा शिक्षण विधिमा नयाँ-नयाँ प्रविधि र तरिकाहरूको विकास हुँदै आएको पाइन्छ । हिजोको जस्तो तरिका र विधिहरू अब क्रमशः हट्दै गएका छन् जसले गर्दा विद्यालय जाँदा मात्र पढाइ हुने अन्यथा पढ्ने

नसकिने, अध्ययन गर्दा पूर्ण रूपमा शिक्षकमा नै भर पर्नु पर्ने, पाठ्यपुस्तक हातमा भए मात्र पढे जस्तो आभाष हुने प्रक्रिया क्रमशः अन्त्य हुँदै गएको छ। अब घरमा नै बसेर पढ्न सकिने अध्ययनको लागि शिक्षकको आवश्यकता नै पनि नपर्ने र पाठ्यपुस्तक नै चाहिने भन्ने अवस्था पनि छैन तर हाम्रो परिवेशमा शिक्षण सिकाइमा हिजोको जस्तो मानसिकता यथावत् छ अध्ययनको लागि विद्यालयमा अनिवार्य रूपमा जानु पर्ने, शिक्षक नहुँदा पढाइ नै नहुने र पढिसकेपछि प्रत्येक विषयमा विद्यार्थी मूल्याङ्कनको मुख्य आधार नै गृहकार्य अर्थात् भोलिपल्ट घरबाट गरेर ल्याउने केही प्रश्नहरू दिने र सोहीबमोजिम विद्यार्थीले ल्याए मात्र अध्ययन भएको आभास हुने अवस्था छ। त्यसैले यो अध्ययनमा मुख्य गरी के अध्ययन गर्न विद्यालय नै जानु पर्छ ? के अध्ययन गर्न शिक्षक नै चाहिन्छ ? के शिक्षकले आज पढाएको विषयमा भोलिपल्ट घरबाट गरेर ल्याउने प्रश्न नदिए पढाइ नै हुँदैन त ? यी र यस्ता अनेकौं जिज्ञासा समाधान गर्न खास गरी गृहकार्य के हो ? यो किन आवश्यक छ ? गृहकार्य मात्र दिँदा के कस्ता फाइदा वा बेफाइदा हुन्छन् र यसका नकारात्मक पक्षलाई घटाउँदै लान भविष्यमा के गर्नु पर्छ भन्ने जिज्ञासालाई समाधान गर्न यो विषय शीर्षक छनौट गरी अध्ययन गरिएको हो। साथै गृहकार्यको विकल्पमा दैनिक रूपमा सिकेको कुरा कसरी जाँच गर्ने भन्ने कुरा पत्ता लगाउने पनि यो विषय सान्दर्भिक ठानिएको छ। गृहकार्यको सट्टामा कक्षामा नै अनेकौं प्रविधिको प्रयोग गरी शिक्षण गर्ने अनि विद्यार्थीलाई पनि गर्न लगाउने, कार्यमूलक अनुसन्धानमा व्यस्त पार्दा शिक्षण सिकाइ रोचक, उपलब्धिमूलक हुन सक्छ कि सबैभन्दा सो जान्न र आफैँ सिक्दै गर्दै जाने जस्तो कार्य गर्दा पो शिक्षण राम्रो हुन्छ कि भनेर जान्न यो शीर्षकमा छलफल गरिएको छ।

मुख्य उद्देश्यहरू

यस अध्ययनका उद्देश्यहरू निम्न लिखित रहेका छन् -

- (१) शिक्षण सिकाइमा गृहकार्य प्रयोगको वर्तमान अवस्था पत्ता लगाउनु,
- (२) शिक्षण सिकाइमा गृहकार्य मात्र दिँदा उत्पन्न हुने अवस्थाको विश्लेषण गर्नु,
- (३) विद्यार्थीलाई गृहकार्यबाट पर्ने अत्याधिक भार घटाई त्यसबाट उनीहरूमा सृजनात्मक क्षमताको विकास हुने उपाय समेत बताउनु।

विधि तथा सामग्री

यो अध्ययन कार्य सम्पन्न गर्न गुणात्मक ढाँचाको अनुसरण गरिएको छ, मौखिक वा लिखित रूपमा लिइएको तथ्याङ्कलाई अनुसन्धानकर्ता आफैँले आफ्नै हिसाबले बसेर विश्लेषण लाई गुणात्मक ढाँचा भनिन्छ (खनाल, २०७४)। यो लेख तयार पार्दा नमुना छनौटमा परेका विद्यालयका प्र.अ. र शिक्षकहरूसँग अन्तर्वार्ता प्रश्नावली बनाई अन्तर्वार्ता लिई यो भने अभिभावकसँग निश्चित प्रश्न वा जिज्ञासाको आधारमा छलफल गरियो र विद्यार्थीहरूलाई प्रश्नावली भराई सबै माध्यमबाट प्राप्त उत्तरलाई अनुसन्धानकर्ताले लिखित वा मौखिक रूपमा व्याख्या वर्णन गरिएको छ।

यो लेख तयार पार्ने सन्दर्भमा मूलतः प्राथमिक र द्वितीय स्रोतान्तर्गतका दुवै माध्यमबाट सूचना सङ्कलन गरिएको छ। खासगरी अभिभावकको चासो (गृहकार्य दिँदा मात्र पढाइ भए जस्तो अनुभव हुने) विद्यार्थीको अवस्था (गृहकार्यभएमात्र घरमा बसेर पढ्ने गृहकार्य नभए नपढ्ने) शिक्षकले पनि पढाई सकेपछि गृहकार्य दिएर पढाए अभिभावक पनि सन्तुष्ट हुने र विद्यार्थीले केही पढ्ने आशयले प्रत्येक विषयमा पर्याप्त मात्रामा गृहकार्य दिने अवस्था देखियो जसले गर्दा यसलाई सम्बन्धित विद्यार्थीहरूसँग छलफल गरी उनीहरूको अभ्यास पुस्तिकाको अवलोकन समेत गरियो, विद्यार्थीका अभिभावकसँग पनि राय सुझाव सङ्कलन गरियो साथै सम्बन्धित विद्यालयका

शिक्षक र प्र.अ.सँग पनि छलफल गरियो जसका लागि सुविधाजनक नमूना छनौट पद्धतिका आधारमा सामुदायिक विद्यालयहरू मध्ये कुनै दुईवटा र संस्थागत विद्यालयतर्फ कुनै दुईवटा विद्यालयको छनौट गरी त्यहाँ अध्ययनरत सामुदायिक विद्यालयका कुनै ५-५ जना विद्यार्थी र तिनका अभिभावक तथा संस्थागत विद्यालयतर्फका कुनै ५-५ जना विद्यार्थी र तिनका अभिभावक तथा ५-५ जना शिक्षकहरूलाई गोला प्रथाबाट छनौट गरी अन्तर्वार्ता, प्रत्यक्ष अवलोकन, छलफल जस्ता माध्यमबाट आवश्यक जानकारी लिई तथ्याङ्क लिइयो भने द्वितीय स्रोतअन्तर्गत विभिन्न पत्र-पत्रिका तथा पाठ्यपुस्तक रचनाहरूलाई अध्ययन गरी त्यसलाई सहभागीको भनाइका आधारमा उद्देश्य अनुसार क्रमशः व्याख्या, वर्णन र विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

परिणाम र छलफल

यो अध्ययन मूलतः 'शिक्षणमा गृहकार्यको प्रयोग' भन्ने शीर्षकमा आधारित भई तयार पारिएको छ । शिक्षण सिकाइमा गृहकार्य जरुर हुन्छ । किनकि गृहकार्यले नै विद्यार्थीको ज्ञानको जाँच गर्न सकिन्छ । विद्यार्थीहरूले सम्बन्धित विषयमा सिकेको कुरा सामान्य रूपमा गृहकार्यबाट पनि पत्ता लगाउन सकिन्छ तर गृहकार्यको नाममा विद्यार्थीलाई अनावश्यक झन्झट दिने, सताउने, मानसिक तनाव दिने गर्नु हुँदैन जसले गर्दा विद्यार्थीलाई मनोवैज्ञानिक असर समेत पर्न सक्छ त्यसैले यहाँ मूलतः हाम्रो विद्यालयको शैक्षिक परिवेशमा गृहकार्यको अवस्था के छ ? त्यसमा के कस्ता समस्या छन् र समस्या समाधान कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने सेरोफेरोमा अध्ययन गरिएको छ । गृहकार्य दिँदै नदिँदा विद्यार्थीमा क्रमशः पढ्ने बानी पनि हराउन सक्छ । त्यसैले हाम्रो शिक्षण सिकाइको परिवेशमा यसलाई तुरुन्त हटाइहाल्न पनि सकिँदैन । तर यसको अत्याधिक भार क्रमशः घटाउनु पर्छ । गृहकार्यले मात्र पनि विद्यार्थीको सिकाइको सबै पक्षको जाँच गर्न सकिँदैन । अहिलेका विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो मौलिकपन, तार्किक क्षमता, सिर्जनशीलता, अन्तर्निहित प्रतिभाको प्रस्फुटन गर्ने अवसर प्रदान गर्नु पर्छ । जसले गर्दा अब सिकाइका अनेक तरिका छन् । जस्तै : क्षेत्र अध्ययन, खोज अनुसन्धान, कार्यमूलक विधि तथा स्वःअध्ययन जस्ता तरिकाहरूबाट गृहकार्यको प्रयोगलाई न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ(कोइराला, २०७२) ।

वर्तमान अवस्था

हाम्रो सामुदायिक विद्यालयमा खासगरी तल्लो तहदेखि माथिल्लो तहसम्म जम्मा ८ वटा पुस्तक हुन्छन् भने संस्थागत विद्यालयमा त कक्षा ८ भन्दा तल नै ७-१० सम्म पाठ्यपुस्तक हुन्छन् । सबैमा गृहकार्य पनि हुन्छ । यस्तो अवस्थामा विद्यालय छुट्टी भई आएपश्चात् तुरुन्त गृहकार्य गर्न थालिहाल्ने अवस्था पनि विद्यार्थीलाई नहुन सक्छ । गृहकार्य गर्ने उपयुक्त समय भनेको बेलुकाको खानापश्चात् नै हुन्छ तर माथि उल्लिखित सबै विषयको गृहकार्य गर्दा मात्र पनि बेलुका सुत्नुभन्दा अगाडि सबै नसकिने हुन सक्छ । त्यस्तो अवस्थामा अधिकांश विद्यार्थीलाई गृहकार्य सक्न नै समस्या हुने गरेको, गृहकार्य नगरी विद्यालय जाँदा हप्काइ र पिटाइ खानु पर्ने डर समेत रहेको साथै घरमा अभिभावकले पनि गृहकार्य गर-गर भन्ने गरेको गृहकार्य नसकी स्कुल जानु हुँदैन भन्दा विद्यार्थीमा मानसिक तनाव बढ्ने विद्यार्थीले बताए भने अभिभावकले पनि केवल तेरो गृहकार्य छ कि छैन ? सबै गर्न भनिरहने अवस्था छ । यस्तो अवस्थामा सँगै गृहकार्य मात्र गरिरहनु पर्ने अवस्था ले गर्दा अगाडि अध्ययन गरेका पाठहरू दोहोर्चाएर अध्ययन गर्न समय अपुग भए उल्टो परीक्षामा चाँहि असफल हुने अवस्था रहन्छ ।

यसरी गृहकार्यको अत्याधिक भारले विद्यार्थीको मौलिकपन घट्दै जाने केवल किताबी ज्ञान मात्र रहने त्यसमा पनि अगाडि पढेका कुरा क्रमशः विर्सने अवस्थाले गर्दा विद्यार्थीहरू उल्टै परीक्षामा असफल हुने सम्भावना हुने अवस्था देखिन्छ ।

शिक्षण सिकाइमा अध्याधिक रूपले गृहकार्य मात्र दिइरहँदा त्यसबाट अनेकौँ समस्याहरू उत्पन्न हुन्छन् । गृहकार्यको तनावले गर्दा सामाजिकीकरण हुनमा समेत अप्ठेरो स्थिति सृजना हुन जान्छ, खास गरी गृहकार्य गर्न घरभित्रै मात्र बसिरहँदा बाहिर साथी भाइहरूसँग विभिन्न प्रकारका खेलहरू खेल्ने, समय कम हुन्छ, विद्यालयमा गृहकार्य नगरी जाने विद्यार्थीलाई यातना दिने, दण्डित गर्ने, गाली गर्ने, अभिभावकहरूलाई बोलाएर विद्यार्थीको बारेमा अनावश्यक टिका-टिप्पणी गर्ने जस्ता कार्यहरू पनि भइरहेको पाइन्छ । घरमा पनि आफ्ना बाल बालिकालाई अभिभावकहरू दबावमूलक तरिकाले गृहकार्य गर्न लगाउने र फुसँदै नदिने गरेको अवस्था पनि छ । यस्तो परिस्थितिमा सिकारुमा पर्ने नकारात्मक असरका बारेमा भने सरोकारवाला गम्भीर बन्न नसक्नु मुख्य समस्याको विषय हो भने अभिभावक पनि सबै सचेत नहुँदा उनीहरूले गृहकार्य दिएको भए मात्र पढाइ भएजस्तो मान्ने र विद्यार्थीहरूले पनि गृहकार्य भएमात्र किताब पल्टाउने, नभए अध्ययन नगर्ने बानीले गर्दा गृहकार्य दिने पर्ने बाध्यता हुन जान्छ ।

गृहकार्य र पढाइको अत्याधिक बोझ धान्न नसक्दा बारम्बार सिकारुले हफ्काइ खानु पर्ने अपमानित हुनुपर्ने यातना भोग्नु पर्ने र गृहकार्यको नाममा घरमा पनि घोटिनु पर्ने बाध्यतामा पिल्सिरहेका छन् । अधिकांश विद्यार्थीहरू थेंगै नसक्ने गरी एकैचोटी धेरै विषयवस्तुको पढाइ तथा गृहकार्यको बोझ सिकारुमा थोपरिदा सिकारुले पढाइलाई अनावश्यक बोझ ठान्छन् । अनावश्यक विषय घोकुनु पर्ने बाध्यताले सिकारुको सर्जनशीलता पनि गुम्ने परिस्थिति बन्छ ।

शिक्षक तथा अभिभावकले आफ्ना बालबालिकाले घरमा सदैव गृहकार्य गरिरहेस्, पढिरहेस् र परीक्षाको प्राप्ताङ्क उच्च ल्याओस् भनेर परीक्षालाई नै उच्च प्रतिष्ठाको विषय मान्ने र आफ्ना बालबालिकाले परीक्षाको तयारीमा विद्यालय र घरमा हरेक समय पढिरहोस् भन्ने चाहना राखेको पाइन्छ । केही विद्यालयले त अपेक्षित सिकाइ उपलब्धि कम भएका र गृहकार्य नगरी स्कूल आउने गरेका बालबालिकाका अभिभावकलाई विद्यालयमा नै बोलाएर उनीहरूका बालबालिकालाई अन्यत्र लैजान दबाव र धम्की दिने गर्छन् । अभिभावकको उपस्थितिमा आफूलाई शिक्षकले गाली गर्दा, हफ्काउदा, धम्क्याउँदा सिकारुमा मानसिक रूपमा विक्षिप्त बन्न पुग्छन् । यसबाट बालबालिकामा हीनताबोधको भावना विकास हुने, आफूलाई अपमानित भएको महसुस तथा पढाइप्रति नै वितृष्णा पैदा हुने परिस्थिति बन्छ ।

गृहकार्यको अधिकतम भार थेंग नसक्दा कतिपय विद्यार्थी मानसिक रूपमा समेत विक्षिप्त बन्न पुगेका दृष्टान्तहरू पनि छन् । गृहकार्यको नाममा पाठ्यपुस्तकमा दिइएको प्रश्नहरूको उत्तर लेख्ने परम्परागत शैलीले एक्काइसौँ शताब्दीका बालबालिकाको ज्ञानको क्षेत्रलाई फराकिलो बनाउन सक्दैन यसले सिकारुको सर्जनशीलतालाई पनि घटाउँदै लान्छ । गृहकार्यको नाममा सिकारूलाई अरुचिका विषयवस्तुमा कैद गर्नु भनेको सारमा बालबालिकालाई भक्त सिकारु बनाउनु नै हो ।

यस्ता अनेकौँ समस्याले गर्दा गृहकार्य विद्यार्थीका लागि भार बन्दै गएको छ । यस्तो समस्यालाई क्रमशः घटाउँदै लान विद्यालयमा पढाइ हुने समय, सिकारुले स्वतन्त्रता, क्रियाकलापको व्यवस्थापन, भयरहित वातावरणको बन्दोबस्ती, सर्जनशीलता जस्ता पक्षहरूमा स्पष्ट मापदण्ड बनाई त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुने सके गृहकार्यको प्रचलन कम हुँदै जान्छ । सिकारुले आफ्ना अनुभव र अनुभूतिलाई भोगाइ र सोचाइलाई परियोजना कार्य वा स्वतन्त्र अभिव्यक्तिद्वारा प्रकट गर्ने वातावरण सर्जना गर्न सके मात्र पनि गृहकार्यको आवश्यकता पर्दैन । विद्यालयमा पढाइ र गृहकार्यको नाममा हुने सबै खाले यातना बन्द गर्न तथा बाल अधिकारको हनन हुन नदिन सम्बन्धित सबै सरोकारवालाहरूको समन्वयात्मक प्रयासको पनि आवश्यकता छ ।

गृहकार्यको विकल्पमा प्राथमिक तहमा कक्षा कार्य सिर्जनात्मक क्रियाकलापमा जोड दिन सकेमात्र पनि गृहकार्यको नकारात्मक असर कम गर्न सकिन्छ । परियोजना कार्य, स्वतन्त्र अभिव्यक्ति, खोज अनुसन्धानमूलक कार्य जस्ता पद्धतिको माध्यमले गृहकार्य विहिन शिक्षण वातावरण सिर्जना गर्न सकिन्छ । केवल पाठ्यपुस्तकमा दिइएको प्रश्नहरूको उत्तर खोज्न सिकारुलाई अभ्यस्त गर्ने परम्पराले सिकारुमा आलोचनात्मक चेतनाको विकास सम्भव हुँदैन । अब, खोज अनुसन्धान चिन्तन मननको माध्यमले सिकारुलाई प्रश्नको उत्तर खोज्ने मात्र होइन प्रश्न गर्न र बहस पैरवी गर्न सक्षम बनाउने तर्फ सोचन जरुरी छ । पढाइ र गृहकार्यको नाममा केवल पाठ्यपुस्तकमा उल्लिखित किताबी ज्ञानलाई मात्र प्राथमिकता दिने गलत अभ्यासलाई हटाउन पनि गृहकार्यको सट्टा अर्को विकल्पमा बहस चलाउन आवश्यक भइसकेको छ । गृहकार्यको विकल्पमा खोज, अनुसन्धान, चिन्तन मनन, तार्किक बहसको माध्यमले सिकारुलाई प्रश्नको उत्तर खोज्ने आफैहरूलाई प्रश्न गर्ने, विभिन्न विषयमा बहस पैरवी गर्न सक्षम बनाउने तर्फ सोचन जरुरी छ, र मात्र गृहकार्य विहिन अवस्थामा मात्र विद्यार्थीले स्वतन्त्र रूपमा आफै सिक्दै जान्छन्, गृहकार्य भनेर सुन्ने वित्तिकै उनीहरूमा हुने डर, त्रास हराएमा मात्र मौलिकपनको पनि विकास हुँदै जान्छ ।

अध्ययन सम्पन्न गर्नका लागि नमूना छनौटमा परेका विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी र तिनका अभिभावकसंग अन्तर्वार्ता, प्रश्नावली, प्रत्यक्ष अवलोकन र सामुहिक छलफल गरी धेरै सूचना संकलन गरियो । शिक्षकको धारणाअनुसार हाम्रो परम्पराअनुसार पाठयोजना बनाउँदा पनि यसका अंगमा क्रमश उद्देश्य, सामग्री, क्रियाकलाप, मूल्याङ्कन र अन्त्यमा गृहकार्य भएकाले सोअनुसार पनि गृहकार्य दिनै पर्ने वाध्यता छ भने विद्यार्थीले भने शिक्षकहरूले प्रशस्त मात्रामा गृहकार्य मात्र दिँदा, अधिकांश समय गृहकार्यमा नै बिताउनु पर्ने भएकाले पहिले अध्ययन भइसकेका पाठलाई पुनरावलोकन गरी पढ्नु नभ्याइने, भोलि पढाइ हुने पाठ एकपटक पनि घरमा हेर्न नभ्याइनाले कक्षामा अन्यौल अवस्थामा सिक्नु पर्ने जस्ता कार्यले मौलिकता हराएको जानकारी दिए भने अभिभावकले चाहिँ शिक्षकले गृहकार्य दिए आफ्ना बालबच्चाको गृहकार्यकै लागि पनि समय निकाली निकाली ध्यान दिएर गर्ने हुँदा गृहकार्य अनिवार्य दिए मात्र बालबच्चा घरमा आइ ध्यान दिएर पढ्ने अन्यथा बाहिर साथी भाइसंग खेलेर नै समय बिताउने हुदा पहिले पढाइ भइसकेको पाठ, आज पढाएको पाठ र भोलि पढाइ हुने पाठ समेतलाई ध्यान दिइ गृहकार्य दिनु पर्छ र मात्र विद्यार्थीमा अध्ययन गर्ने बानीको विकास भई समग्र विषयवस्तुमा दक्ष हुन सक्छन् र सिकाइमा आफ्नो बच्चा अब्बल हुन्छ भन्ने धारणा रहेको पाइयो ।

निष्कर्ष

यो 'लेख शिक्षण सिकाइमा गृहकार्यको प्रयोग' भन्ने विषय शीर्षकमा तयार पारिएको हो । यो लेखमा मूलतः शिक्षण सिकाइमा गृहकार्य किन ?, यसले सिकाइलाई कसरी प्रभावकारी बनाउन सक्छ ? भन्ने विषयमा चर्चा गरिएको छ । खास गरी गृहकार्यले नियमित रूपमा हुने शिक्षण सिकाइको मूल्याङ्कन पनि गर्छ । यसले पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका पाठ्यपुस्तक अन्तर्गतका पाठ्यवस्तुहरूको गहन अध्ययन गरे नगरेको पनि पत्ता लगाउन पनि सकिन्छ भने कतिपय मौखिक रूपमा अभिव्यक्त गर्न नसकिने विषयवस्तुलाई पनि लिखित रूपमा लेखेर ल्याउन प्रश्नहरू दिँदा त्यसको जाँच गृहकार्य मार्फत नै गर्न सकिन्छ र अक्षर र लेखाइको स्तर, सीप, विषयवस्तुको प्रस्तुतीकरण, लेखाइको सङ्गठन पनि त्यसैमार्फत् हेर्न सकिन्छ तर बारम्बार दिइने गृहकार्यले गर्दा विद्यार्थीमा अनावश्यक बोझ सिर्जना हुन जान्छ । विद्यार्थीमा मानसिक तनाव उत्पन्न गराउछ । गृहकार्य अनिवार्य रूपमा गरेर जानै पर्ने अवस्थामा यदि कारण बस कुनै विषयको गृहकार्य गर्न सकिएन भने विद्यार्थी डरले विद्यार्थी विद्यालय जान नसक्ने अवस्था सिर्जना हुन्छ र उक्त दिन विद्यालय छाड्नु पर्ने हुन्छ । त्यसैले अब गृहकार्यको

विकल्पमा कक्षाकार्य मौलिक र तार्किक अभिव्यक्ति, सृजनात्मक सीप, मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलापमा विद्यार्थीलाई बढी व्यस्त बनाउनु पर्छ, अभिभावकलाई पनि पढ्नु भनेको गृहकार्य गर्नु दिनु मात्र होइन भन्ने र शिक्षकलाई पनि पढाइ सकेपछि अनिवार्य रूपमा गृहकार्य दिनै पर्छ, भन्ने भावना अन्त्य गराउँदै लानु पर्छ। सिकाइमा अनुसन्धान, चिन्तन, मनन, तार्किक बहस, सिकारु-सिकारु विच पनि एक आपसमा प्रश्न सोध्ने उत्तर बताउने प्रश्नको उत्तर दिन मात्र होइन आफैँ प्रश्नको सिर्जना गरी बहस चलाउन सक्षम बनाउनु पर्छ र शिक्षकले केवल सहजकर्ताको रूपमा मात्र भूमिका निर्वाह गरी विद्यार्थीलाई स्वमूल्याङ्कन गर्न लगाई सिकाइलाई प्रभावकारी बनाए गृहकार्यको दरो विकल्प निस्कन्छ।

सन्दर्भसामग्री

कोइराला, विद्यानाथ (२०६८). शिक्षामा वैकल्पिक चिन्तन. सामाजिक अनुसन्धान र सामग्री विकासका लागि प्राज्ञिक मञ्च।

नेपाल सरकार (२०६७). राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र।

नेपाल सरकार (२०७३), राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र. पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, (२०७७)

पौडेल, लेखनाथ (२०५५). शैक्षिक प्रक्रिया र नेपालमा शिक्षा. विद्यार्थी पुस्तक भण्डार।

शर्मा, गोपिनाथ (२०६९). नेपालको शैक्षिक इतिहास भाग-१. मकालु प्रकाशन गृह।

Olweus, Dan (1991). Bully/Victim Problems Among School Children: Basic effects of a school-based Intervention Programme Ind. Pepler and K. Rubin (Eds.) The Development and treatment of Childhood aggression (PP. 411-448) Hilldale, NJ: Erlbaum.

शर्मा, गोपीनाथ, (२०५९). नेपालका शिक्षा आयोगका प्रतिवेदनहरू. एम.के. प्रकाशन एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स

पौडेल, देवीप्रसाद (२०७६). विद्यालयका वालवालिकाहरूमा बुइलिङ व्यवहार र यसको प्रभाव. विकासको निम्ति शिक्षा वर्ष ४३, अङ्क २३।

कोइराला, विद्यानाथ (२०७२). शिक्षामा वैकल्पिक चिन्तन: सामाजिक अनुसन्धान र सामग्री विकासका लागि प्राज्ञिक मञ्च।

खनाल, पेशल (२०७२). शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति स्टुडेन्ट बुक्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स।

